

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BODÓ CSANÁD: **Nyelvi ideológiák és különbségek.** A sokszínűség alakzatai.
Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2016. (223 lap)

1. Bodó Csanád 2014-ben megvédett habilitációs értekezésének jelentős mértékben kibővített és átdolgozott, könyvvé formált változata a releváns szakirodalom átfogó ismeretében, gazdag terepmunka-tapasztalatra építve született. A kötet számos, a nemzetközi szakirodalomban már részletesen körüljárt, a magyarországi szociolingvisztikában azonban még relatíve újnak tekinthető elméleti és módszertani kérdést vet fel.

A kötet hat már publikált (kisebb-nagyobb mértékben átdolgozott) és egy publikálatlan tanulmányt tartalmaz, ezeket egy informatív elméleti bevezető fejezet és egy rövid zárszó fogja össze. Az összesen hét tanulmány a szerző által végzett vagy irányított empirikus vizsgálatok anyagát dolgozza fel. Miközben eredményeit ismerteti, Bodó Csanád folyamatosan reflektál a szóban forgó témák tudományos recepciójára és módszertani, terminológiai kihívásaira. Éppen ezért érdemes a lábjegyzeteket is figyelmesen elolvasni, a szakmai (ön)reflexió igen értékes elemeit ugyanis a szerző időnként oda rejtette (például mindjárt a 9. oldalon, a *cigány* terminus alkalmazásával kapcsolatban). A következőkben az egyes fejezeteket mutatom be, elsősorban arra összpontosítva, milyen szakmai szemlélet bontakozik ki Bodó Csanád szövegéből. Meglátásom szerint a szerző olyan vonalat képvisel, amely követésre érdemes bármely, a nyelvhasználattal foglalkozó kutató számára.

2. A Bevezetés a nyelvi ideológiák és különbségek kutatásához című fejezetben Bodó Csanád az *ideológia* fogalmának definiálását és az ideológiakutatás általa követett elveinek ismertetését végzi el. A szakirodalom értékelése során kitér arra, hogy „az ideológiákról nem tudunk értékmentesen beszélni, azaz nincsen olyan semleges nézőpont, amely kívül lenne az ideológiák terén” (14). Ez a megjegyzése rendkívül fontos szempontra hívja fel a figyelmet; arra, hogy a tudományos szövegek sem neutrálisak, azok szerzői is különféle diszkurzív eljárásokkal konstruálják meg saját nézőpontjukat, érvrendszerüket. A szerző, a fentiekkel összhangban, folyamatosan törekszik saját ideológiakonstruáló

tevékenységének reflektálttá tételére, „leleplezésére”, és ezt nagyon fontos, példaadó eljárásnak tekintem. Ez a módszertani eljárás etikus kutatói hozzáállást tükröz, nem kelti ugyanis azt a látszatot, hogy csupán a kutató lát mások veséjébe és leplezi le a nyelvről való elképzeléseiket, hanem kölcsönösséget sugall azáltal, hogy hangsúlyozza: a kutató is bizonyos (szakmai) közösségekben szocializálódott, és ez a háttere jelentős mértékben befolyásolja abban, ahogyan kutatási és interjúkérdéseit felteszi, terepmunka-naplóját írja, cikkeinek és előadásainak példaanyagát válogatja és elemzi, tehát: ahogyan kutatói munkáját végzi. Ez a reflektív megközelítés nemcsak az elemzés minőségét növeli, hanem a kutatói szerep kialakításában és önismeretben is hasznos, mint ahogy azt saját tapasztalatom alapján (SZABÓ 2015) is állíthatom.

A következő, Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában című fejezet alapfeltevése, hogy a standard nyelvi ideológia olyannyira áthatja a magyar szociolingvisztikai kutatásokat, hogy nemcsak az értékelés szempontjait, hanem a vizsgálandó jelenségek körét is a standardhoz való viszonyuk határozza meg. Azok a kutatások is, amelyek elutasítják a standard hegemoniáját, elsősorban olyan változókkal (pl. nákolás, suksükölés, az *-e* kérdőszó szórendi helye stb.) foglalkoznak, amelyek főként nyelvhelyességgel kapcsolatos diskurzusokban játszanak kiemelt szerepet. A kurrens szakirodalommal összhangban magát a standard fogalmát is diszkurzív fogalomként kezeli Bodó Csanád, kiemelve, hogy nyelvi standard önmagában nem létezik, a fogalmat magát és a körébe tartozó vagy azon kívüli nyelvi jelenségeket a standardizáció soha véget nem érő folyamata során határozzák meg a beszélők. Ebből a szempontból érdekes kísérlet, hogy a szerző olyan nyelvi változókra koncentrál ebben a fejezetben, amelyeknek „nincsen standard változata” (22). Két periferikus helyzetű közösség, a magyar nyelv moldvai és budapesti VIII. kerületi beszélőinek körében végzett vizsgálatai nyomán jut arra a következtetésre, hogy egyes esetekben a nyelvi változók használatát nem befolyásolják a standard nyelvi diskurzusok. Moldvában ez például azt jelenti, hogy az ún. „szelypelés” (a másutt szokásos *s*, *zs* és *cs* hangok helyén *sz*, *z* és *c* ejtése) nem függ attól, kapcsolatban áll-e a beszélő Moldván kívüli (pl. erdélyi vagy magyarországi) beszélőkkel, akik Bodó érvelése szerint a nem moldvai magyar nyelv standardjait képviselik: az adatok szerinte inkább interdiálektális érintkezésre utalnak. A budapesti VIII. kerületi nyelvhasználattal kapcsolatban az iktelen igék *-(A)sz* változójának használatával kapcsolatban (pl. *adsz* vs. *adol*) amellet érvel, hogy nem a nyelvjárási háttér, jóval inkább az etnikum, jelen esetben a cigány etnikum „a meghatározó szempont” (43). Ahelyett tehát, hogy az *adol*-t nemstandardként értelmezte volna, inkább a cigány etnikumot kötötte hozzá, kiemelve hogy „minél kevésbé intenzív az adatközlők *cigányokkal* való kapcsolata, annál többen vannak az *adsz* változatot választó beszélők az egyes csoportokban” (uo.; kiemelés az eredetiben). Ez a kutatói eljárás egy distinkciót (standard vs. nemstandard)

felszámolva egy másikat állított fel, etnikai vonatkozásokkal, állítva, hogy ez a felállítás a beszélők számára relevánsabb. Hogy ez az állítás mennyiben általánosítható, később esetleg érdemes nagyobb mintán is ellenőrizni, ugyanis az itt ismertetett vizsgálata mindössze 31 személyre korlátozódott.

A harmadik fejezet (Nyelvi standardok és revitalizáció) a moldvai magyarral kapcsolatban programadónak is tekinthető, mivel azt javasolja, hogy a kutatásban standard helyett standardokról (többes számban) érdemes beszélni, a makrofolyamatokról pedig mikrofolyamatokra, tehát egyes személyek ágenciájára és közösségi egyezkedésére kell helyezni a hangsúlyt. Emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a standardok a beszélők buschi értelemben vett nyelvi repertoárjának részei, s mint ilyenek nyelvi erőforrásokként veendő figyelembe a nyelvi revitalizáció folyamatában. A fejezet esettanulmányában a szerző gondosan dokumentálja és értelmezi, milyen folyamatokon keresztül kommodifikálódik a diákok írásbeli nyelvhasználata a Moldvai Csángómagyar Oktatási Programban. A magyar nyelv rendszeres oktatására szervezett program adományokat gyűjt Moldván kívül élő személyektől, ún. keresztszülőktől, akik levelezés útján támogatják és követik a programban tanuló diákok magyar nyelvi fejlődését. Észelve a moldvai és azon kívüli standardok különbségeit, a programban tanító tanárok felügyelik a keresztszülőknek írt levelek megfogalmazását annak érdekében, hogy a keresztszülők számára érthető, de mégis autentikus „csángós” szöveg jöjjön létre. Ennek érdekében a román nyelvi elemeket javarészt törlik, a helyesírást pedig kiigazítják, s így egy olyan mediatiszt, stilizált magyar nyelvhasználat jön létre, amit a szerző Asif Agha nyomán *kommoditász-regiszter*-nek nevez. A nyelvi produkció itt tehát áruvá válik. Külön figyelemre méltó Bodónak az a gondolatmenete, amely szerint a moldvai *grassroot* írásbeliség a román ortográfiát követve alakult ki, a csángómagyar oktatási programban létrehozott szövegek azonban a magyar helyesírásra épülnek, itt tehát volta-képpen, Vigoroux szóhasználatával élve, *astroturf* írásbeliségről van szó, vagyis a *grassroot* írásbeliség utánzásáról vagy hamisításáról, anyagi haszon (folytatólagos keresztszülői anyagi támogatás) érdekében. A fejezet külön erénye, hogy a keresztszülőkkel készített interjúk segítségével Bodó azt is bemutatja, ők hogyan fogadják a mediatiszt szövegtermékeket, és milyen benyomásaik vannak a program sikerességéről és a diákok fejlődéséről.

A negyedik, Miből lesznek a nyelvjárások? című fejezet a regisztrálás és az indexikalitás problémáival foglalkozik a moldvai nyelvhasználatról szóló diskurzusok, illetve dialektometriai adatok bemutatásán keresztül. Ismét a szerző önreflektív hozzáállását mutatja, hogy kiemeli: „minden nyelvjárási kategorizáció »válogat« az elemzésbe bevont nyelvi adatok közül, és a különböző osztályozásokban érvényesített szelekció mindig ideologikus tevékenység” (84). A válogatás ráadásul, teszi hozzá, többszörös, hiszen a kutatópontok, adatközlők, kutatási kérdések, vizsgált jelenségek stb. kiválasztása mind-mind meghatározza,

hogy az adatokból milyen modell építhető. Ugyan az adatbázisokba nem lehetséges a nyelvhasználat teljességét belefoglalni, az lehetséges, hogy a számítógépes dialektometria segítségével az adatbázist összességében elemezzük. Üdvözlendő, és természetesen az előzőekből is következik, hogy Bodó Csanád a saját rendszerezését is a nyelvjárások létrehozásának diszkurzív folyamatával hozza összefüggésbe, jelzi tehát, hogy az ő munkája is egy a lehetséges ideológikus konstrukciók közül. A fejezet értékes áttekintést nyújt arról, hogyan írták le különböző nyelvészeti munkák a moldvai magyar nyelv változatait, és kapcsolták előbb etnicitáshoz (csángó népcsoportok), majd időbeliséghez (archaikus múlt) és autenticitáshoz. A csángó mint archaikus és autentikus magyar nyelvváltozat később egyfajta védjeggyé és áruvá vált, mint azt az előző fejezet részletesen tárgyalta.

Az ötödik fejezet címe egy internetes hozzászólásból származik, tartalmát inkább az alcíme foglalja össze: Magyar nyelvjárási reprezentációk a nyelvi ismeretterjesztésre adott laikus reakciókban. A *laikus* : *szakértő* oppozícióval kapcsolatos elméleti és módszertani nehézségeket — a magam nézőpontjából — már összefoglaltam (SZABÓ 2013), ezért most nem taglalom azokat részletesen, arra azonban felhívom a figyelmet, hogy a *laikus* terminus bővebb meghatározásra, esetleg megkérdőjelezésre szorult volna. A fejezet egy erdélyi internetes portálra feltöltött olyan videókhoz adott hozzászólásokat elemez, amelyek a romániai magyar nyelv különböző változatait értékelik, a moldvai magyart is beleértve. A hozzászólók a videón szereplő (hivatásos) beszélők produkcióit gyakran a bennük megjelenő román hatás fényében értékelték többé vagy kevésbé hitelesnek, bár a „csángó” példát a benne előforduló számos román lexikai elem ellenére nem minősítették „inkább román”-nak (128). Ennek kapcsán Bodó Csanád arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvjárások regisztrálásának folyamata kontextusfüggő: míg Erdélyben a román lényeges viszonyítási pont, addig a magyarországi diskurzusokban nem okvetlenül. A „csángó” nyelvjárásokat például egymáshoz képest is lehet vizsgálni (dialektometriával, lásd a 4. fejezetben), illetve a román lexikai elemeket redukálva vagy akár eliminálva újra is lehet stilizálni (mint például a keresztszülő-program résztvevői mint fogyasztók számára, lásd a 3. fejezetben). Ebből a szempontból ironikus, hogy a fejezetben szereplő gazdag példaanyag román szövegelemei közül nem mind szerepel magyar fordításban, így a románul nem tudó olvasó időnként éppen a csattanóról marad le.

A hatodik tanulmány (Implicit és explicit nyelvi ideológiák Moldvában) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi változás összetett folyamatait nem lehet csupán explicit, tehát a beszélők által kifejtett nyelvi ideológiák tanulmányozásával megérteni: a teljes képhez az implicit, például a terminushasználton keresztül megfigyelhető ideológiák is hozzátartoznak. Ennek megfelelően a fejezet először nép- és nyelvnevekkel (etno- és glottonimákkal) foglalkozik behatóan, interjúadatok alapján. A példák kiválóan szemléltetik a nyelvi ideológiák és

azokon belül a kategóriarendszerek diszkurzív egyezkedésre alapuló jellegét azáltal, hogy a nép- és nyelvnévi kategorizáció akár egy interjún belül is változhat, annak megfelelően, hogy hogyan alakul a beszélgetés menete (pl. 138–139). Az interjúelemzés másik szempontja annak megvizsgálása, hogy kétnyelvűségről beszélve milyen példamondatokkal szemléltetik a nyelvi szocializációt a megkérdezettek, például mennyire kötik az otthoni munkához vagy az iskolához (és azon keresztül a társadalmi mobilitáshoz) a moldvai magyar és a román nyelvet.

Az utolsó előtti fejezet (Nyelvi megkülönböztetés és etnicitás) a cigányok tudományos osztályozásának kérdéseit vizsgálja, mintegy párdarabja a negyedik fejezetnek. A szöveg izgalmas, a tudománysszociológiára és politikatörténetre is rálátást engedő összefoglaló, amely messze ható társadalmi következményekkel is illusztrálja az elmúlt évek tudományos és politikai mulasztásait, egyebek mellett a cigány diákok oktatásának kérdésében.

A zárófejezet (A dzsender-paradoxon és magyar szociolingvisztikai recepciója) nem illeszkedik szervesen a kötet egészéhez, akár el is lehetett volna hagyni, mivel nem folytatja a korábbi fejezetek gondolatmenetét, és a benne leírt, Bodó Csanád hallgatói által elvégzett vizsgálatok módszertana közel sem olyan kifinomult, mint azt a korábbi fejezetek alapján várnánk. A kötet Zárszava alapján sem egyértelmű, milyen szerepet szánt e fejezetnek a szerző.

3. Összefoglalásul talán elég arra utalnom, hogy a kötet olvasása nyomán gyakran megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy igen, több ilyen szociolingvisztikai művet szeretnék olvasni, amely informatív, elemzéseiben alapos és kellően önreflexív, ráadásul összhangban van a legfrissebb nemzetközi szakirodalommal is. Remélem, hogy a kötet fejezetei a felsőoktatásban is hasznosulnak, és fiatal kutatók fognak belőle inspirációt meríteni saját vizsgálataik megtervezéséhez, etikus lefolytatásához és sokszempontú elemzéséhez. Szintén remélem, hogy a szűkebben vett akadémiai szférán kívül is lesznek olvasói Bodó Csanád könyvének, akik a tanulságok alapján tanárként, szülőként, politikusként megújítják saját gyakorlatukat.

Irodalom

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2013. Egy megfigyelés – több interpretáció. In: KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. — előadásaiból)*. Budapest, Gondolat Kiadó. 380–396.

SZABÓ TAMÁS PÉTER 2015. Kutatói ideológiák és a személyes bevonódás dilemmája „terepen”. In: SZEVERÉNYI SÁNDOR–SZÉCSÉNYI TIBOR szerk., *Érdekes nyelvészet*. Szeged, JATE Press. 105–114.

SZABÓ TAMÁS PÉTER

KONTRA MIKLÓS szerk., **A magyar nyelv Horvátországban.**
Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és
Tájékoztatási Intézet, 2016. (309 lap)

Az 1990-es évek elején vette kezdetét a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatának tudományos vizsgálata, amely azonos szerkezet alapján, empirikus és megismételhető kutatás keretein belül vizsgálta a határon túli magyarlakta területek nyelvhasználati jellemzőit. Szociolingvisztikai kutatást végeztek Kárpátalján, a Vajdaságban, Szlovákiában, Ausztriában és Szlovéniában, s ezek eredményei *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozat köteteiként jelentek meg. Ehhez a sorozathoz csatlakozott ötödikként *A magyar nyelv Horvátországban* című könyv, amelyben olyan módszerekkel dolgoztak, hogy az összehasonlítható legyen a korábbi (szlovákiai, ukrainai, jugoszláviai, szlovéniai és ausztriai) kötetek eredményeivel.

A könyv előszavában a szerkesztő megemlíti azokat a kutatómunkákat, amelyek a kisebbségben élő magyarok nyelvhasználatában tapasztalható különbségekkel foglalkoznak, és felhívja a figyelmet ezen eredmények gyakorlati alkalmazására, ami megfigyelhető már például a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatásban. Az előszón és a bevezetésen kívül a kötet nyolc fejezetből áll (amelyek további alfejezetekre oszlanak), és több szerző munkájának eredményeit tartalmazza.

A bevezetésben KONTRA MIKLÓS és FANCSALY ÉVA mutatja be az 1990-es években végzett empirikus kutatást és szociolingvisztikai elemzést, amely azonos szerkezetben vizsgálta a kisebbségben élő magyarok földrajzi, politikai, gazdasági, kulturális és vallási jellemzőit, a nyelvhez való attitűdöket és jogokat, illetve a magyar nyelv szerepét az oktatásban, az államigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A nyelvhasználatra vonatkozóan leírták a kétnyelvűség hatásait, valamint a magyarországi és a határon túli magyarok nyelvhasználatában megfigyelhető azonosságokat és különbségeket. Mindehhez 1996-ban kontrollvizsgálatot végeztek Magyarországon kvótaminta alapján három helységben, amelyet 2014-ben megismételtek a korábbi vizsgálathoz hasonló módszerekkel. A horvátországi minta kialakításában a kutatók arra törekedtek, hogy a felmérés összevethető legyen a korábbi, 1995–1997. évi vizsgálattal, ennek érdekében a kérdőíves adatfelvétel 116 fős kvótamintán alapult.

Az első fejezetben ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA történeti áttekintést ad Horvátország földrajzi és népesedési viszonyairól, beleértve a magyarok helyzetét a honfoglalástól a 2011-es népszámlálásig. Az összefoglalóból kiderül, hogy a 2011-es népszámlálás szerint Horvátországban huszonkét hivatalosan elismert nemzetiségi és etnikai kisebbség él, például szerb, bosnyák, olasz, albán, cigány, magyar és szlovén. A magukat magyarnak valló lakosság 58%-a (8249

fő) Eszék-Baranya megyében él, további 6000 lakos a Drávaszögben, a másik jelentősebb csoport pedig Vukovár-Szerém megyében.

A népesedési viszonyok bemutatása után kerül sor Horvátország történetének rövid összefoglalására, amelyből megtudjuk, hogy a mai drávaszögi és szerémségi vidékeket már a honfoglalástól kezdve magyar törzsek népesítették be, és a 14–15. században a szerémségi terület volt a magyar királyság legsűrűbben lakott régiója. Majd a török megszállás idején Szlavóniában növekedett a horvátok és a szerbek száma, az őshonos magyarságé viszont a 17. század végére teljesen lecsökkent. Javulást a magyar–horvát kiegyezés eredményezett, amely során Szlavónia közjogi helyzete rendeződött, a Magyar Királyság társországává vált, és ennek hatására megkezdődött a magyarok nagyarányú áttelepedése, amely eredményeként a magyar anyanyelvűek száma 1900-ra az 1880-as összeíráshoz képest kétszeresére növekedett. A századforduló idején a horvátországi magyarság nagy része paraszti rétegből tevődött össze, amely a Monarchia széthullását követően nem tudta érvényesíteni érdekeit, és a Szlovén–Horvát–Szerb Állam elnyomása alá került. Trianon után az új állam a szerbek érdekvédelmét helyezte előtérbe más nemzetek rovására, ennek következtében bezárták vagy államosították a magyar iskolákat, könyvtárakat, pénzügyeket, és Horvátország egész területén beszüntették a magyar nyelv alapfokú oktatását. Ilyen körülmények között a magyarok nagy számban költöztek át Magyarországra. Ezt az állapotot tovább rontotta a két világháború közötti időszakban a magyar nyelvű oktatás teljes beszüntetése, és a magyar anyanyelvű diákok számára nehézséget okozott a többségi nyelven folyó alapfokú oktatás. Az 1945 utáni évtizedekben sem javult a horvátországi magyarság helyzete az értelmiségi réteg Magyarországra költözése miatt. 1991-ben a délszláv háború következtében a horvátországi magyarok a mindennapos harcok miatt tömegesen menekültek Magyarországra, és a széttelepültek csak évek múltán térhettek vissza eredeti lakóhelyükre. Ennek következtében a censusok összevetése során kiderült, hogy a magyarság számának csökkenése 1991 és 2001 között volt a legnagyobb mértékű.

A második és a harmadik fejezet az etnikai viszonyok bemutatásával foglalkozik. ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA ismerteti a többségi nemzet és a jelentősebb etnikai kisebbségek főbb demográfiai jellemzőit. Külön részt kap GÚTI ERIKA által a magyar nyelvterület bemutatása: jelenleg a magyarok többsége Baranyában és Szlavónia keleti részein él, kicsivel több mint egyharmada pedig az ország kontinentális részein (Pannon-Horvátországban) és a Tengeremelléken. A 2001–2011 közötti időszakban minden régióban csökkent a magyarok száma mind a nemzetiség, mind az anyanyelv viszonylatában, és megállapítható, hogy a horvátországi magyar kisebbség a határon túli magyarság legerőteljesebben fogyatkozó népcsoportja. A demográfiai adatok után a gazdasági-társadalmi

helyzetet, a kulturális életet és az egyház felekezeti megoszlását ismerteti FANCSALY ÉVA, majd KONTRA MIKLÓS az attitűdmérés eredményeit mutatja be.

A negyedik fejezetben GÚTI ERIKA a jogi helyzetről ír, amelyből megtudjuk, hogy a jogszabályok elvben biztosítják a horvátországi magyarság számára a magyar nyelvű joggyakorlatot, ugyanakkor a jogérvényesítés lehetőségét egyrészt szűkíti az ott élő magyarok nagymértékű fogyása, másrészt, hogy az emberek az őket megillető jogokról nem is nagyon tudnak. A magyar kisebbség számának csökkenése az anyanyelvű oktatásnak sem kedvez, amelyet MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA ismertet. A 20. század közepétől a magyar iskolák és tagozatok száma fokozatos csökkenést mutat, melynek eredményeképpen a magyar nyelv használata a mindennapi életben is háttérbe szorult. A horvát nyelv ismerete a továbbtanulás és az érvényesülés szempontjából nagyon fontos lett, így a honvédő háborút követő években a Horvátországba visszatérő szülők gyermekeiket horvát nyelvű iskolába írtatták. A kisebbségre vonatkozó jogok megvédése érdekében 2000-ben elfogadták a kisebbségi oktatásra vonatkozó törvényt, amely lehetőséget ad magyar tannyelvű osztályok indítására. Így az elmúlt években az oktatási rendszerben pozitív változásokat vezettek be a közösség megmaradása végett, ennek eredményeként 2010-től kötelező érettségi tárgynak számít az anyanyelv, elkészült az új kétnyelvű kerettanterv magyar nyelvből és irodalomból, minden pedagógiai dokumentum megjelent kétnyelvű kiadásban is, valamint létrehozták a magyar szakos tanárok, tanítók és anyanyelvápolók megyei szaktanácsát. 2016-ban sem fenyegette ugyan veszély a középiskolai oktatást, viszont a magyar kisebbség megmaradása szempontjából a legnagyobb problémát az igen alacsony diáklétszám jelentette.

Az ötödik fejezet a nyelvhasználati kérdésekkel foglalkozik. Felvezetésként GÚTI ERIKA bemutatja a magyar nyelv jelenlegi jogi státuszát, mely szerint a nyelvhasználattal kapcsolatos törvények lehetővé teszik, hogy a nemzeti kisebbségek az anyanyelvüket megtanulják, és anyanyelvükön tanuljanak. A magyar tannyelvű oktatást illetően Horvátországban három modell érvényesül: anyanyelvű oktatás, kéttannyelvű oktatás és anyanyelvápolás. MOLNÁR LJUBIĆ MÓNICA táblázatban (146–147) mutatja be a magyar tannyelvű vagy magyar nyelvoktatást kínáló intézmények listáját, feltüntetve rajta az intézmény helyszínét, a diáklétszámot, illetőleg a modellt, amely szerint a kisebbségi oktatás folyik. Ez azt mutatja, hogy a legtöbb esetben a harmadik modell működik: ennek lényege, hogy a magyart mint idegen nyelvet oktatják, ám mind a magyar tannyelvű intézmények, mind a diákok száma nagyon alacsony. Az oktatás mellett FANCSALY ÉVA számot ad arról, hogy a vallásgyakorlás terén milyen az anyanyelv helyzete, mivel az egyháznak is nagyon fontos szerepe van az identitás megőrzésében. A felmérés során a megkérdezettek nagy része reformátusnak (38%) és római katolikusnak (54%) vallotta magát. A kérdőív

célja arra irányult, hogy a horvátországi magyarok nyelvhasználatát összehasonlítsa a Kárpát-medencei magyarok nyelvhasználatával az egyházakban, ahol az anyanyelvhasználat jellemzően 85–100%-os. Ezekkel az adatokkal ellentétben a horvátországi magyarok esetében a „templom a faluban” szintéren az adatközlőknek csak a 42%-a választotta a magyar nyelvet, 36%-a pedig mindkét nyelvet használja. Ez az adat eltér a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, mura-vidéki eredményektől, és inkább az ausztriai magyarokéval mutat egyezést.

Az oktatás és a vallás mellett a nyilvános nyelvhasználatban is megvizsgálták a magyar nyelv helyzetét, amelyről KONTRA MIKLÓS számol be. Ennek eredményeként kiderült, hogy falvakban a magyar nyelv használata inkább a templomban, a kultúregyesületekben és a falusi rendezvényeken gyakori, boltban és vendéglőben inkább a horvát jellemző a magyarral szemben, az orvosi rendelőben, postán és idegen megszólításakor pedig szinte kizárólag a többségi nyelvet használják. Ez az eredmény hasonlít az 1996-os kárpátaljai eredményekhez. Más a helyzet viszont a városban, ahol a megkérdezettek szerint templomban és a kultúregyesületekben a magyar nyelv használata ritka, a többi szintéren pedig már elő sem fordul: boltban, orvosi rendelőben, bankban, postán, hivatalban, rendőrségen és idegen megszólításakor kizárólag a horvát használatos. Ezek az adatok különböznek az 1995–1997-es szlovákiai, kárpátaljai, romániai és vajdasági adatoktól abból a szempontból, hogy az ottani városi és falusi adatközlők 10–37%-a magyart használ például a rendőrségen. A horvát nyelv dominanciája figyelhető meg a munkahelyi nyelvhasználatban is.

A kérdőív kiterjedt a nyelvjárási jellegzetességek vizsgálatára is, a gyűjtésről hangfelvételek készültek, amelyet egy rövidebb interjú vagy beszélgetés előzött meg. A továbbiakban Drávaszög településeinek nyelvjárási jellegzetességeit ismerteti e rész szerzője, OSZKÓ BEATRIX, külön-külön tárgyalva a hangtani, alaktani, mondattani és a szókészletet érintő sajátosságokat.

A fejezet folytatásában azokról a nyelvhasználattal kapcsolatos problémákról olvashatunk, amelyek megnehezítik a horvátországi magyarok számára a kommunikációt és általában a boldogulást. A felmérések szerint az ott élő magyarok 51%-ára rászóltak már, hogy ne beszéljen Horvátországban magyarul, ami pedig Magyarországot illeti, az adatközlők 46,5%-ával előfordult, hogy a magyarok félreértették, nem értették, vagy megjegyzéseket tettek a beszédükre. A fejezet szerzője az adatközlőktől kért példákon keresztül mutatja be azokat a szavakat, amelyeket eltérően mondanak Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zág-ráiban. Az utolsó alfejezetek a családon belüli nyelvhasználatról szólnak, ebből kiderül, hogy az adatközlőknek csak a fele szokott gyermekeivel kizárólag magyarul beszélni, ami KONTRA MIKLÓS szerint már nyelvcsere utaló tényező lehet, és ezek az eredmények hasonlóak az 1995–1997. évi ausztriai és szlovéniai adatokhoz. A nyelvtanulást illetően pedig kiderült, hogy a magyart szinte

mindenki a szüleitől és nagyszüleitől tanulta, a horvátot pedig leginkább a munkahelyeken és iskolákban sajátították el.

A hatodik fejezetben KONTRA MIKLÓS, OSZKÓ BEATRIX, SIKLÓSI BEÁTA és FANCSALY ÉVA a nyelvi változokról ír. A szerzők bemutatják, hogy milyen kontaktushatások jellemzik a horvátországi magyar nyelvet, és azok mennyire használatosak Magyarországon. A vizsgálatot különböző típusú nyelvi feladatokkal végezték, ezek magukba foglalták az egyetemes nyelvi változókat, egyetemes kontaktusváltozókat és az analóg kontaktusváltozókat is. Az eredmények láttán a leginkább szembetűnő jelenség a *természetes, hogy X* változó megítélése volt, amit a horvátországi magyarok jelöltek a leginkább természetes formának a határon túli területeken élők közül. Az analitikus szerkezeteket illetően az adatközlők több mint fele természetesebbnek tartja a *tagsági díjat* a 'tagdíj'-jal szemben, jobbnak tartja a *banki számla* 'bankszámla' szerkezetet és a *ki tudom nyitni* alakot a 'kinyithatom'-mal szemben, de még ezeken kívül 3 analitikus formát (*utazás busszal* 'buszozás', *légi terét* 'légterét', *szépítette magát* 'szépítkezett') jelöltek jobbnak/természetesebbnek az adott mondatban a magyar kontrollcsoporttal szemben. Jellemző még, hogy a horvátországi magyarok a magyarországiakhoz képest nagyobb arányban ítélték jobbnak a kicsinyítőképzős formákat (*bankkönyvecskéket* 'bankkönyveket'). A nyelvjárási elemeket illetően jellemző a *-nál/-nél* szerepében használatos *-tól/-től* alaktani forma, a felmérés alapján fele-fele arányban volt használatos mindkét alak, ez az eredmény szinte megegyezik a Kárpátalján mért eredményekkel. Az adatközlők 72%-a használ feminizált alakokat (*tanárnő, fodrásznő*), amely gyakori még Erdélyben és a Felvidéken, kisebb mértékben Ausztriában, Kárpátalján és a Vajdaságban, a legkevésbé pedig Magyarországon használatos.

A hetedik fejezetben KONTRA MIKLÓS által egy olyan összehasonlítás következik, amely bemutatja, hogy mennyire hasonlítanak, illetve térnek el az egykori Jugoszlávia három tagállamában (Vajdaság, Horvátország, Muravidék) gyűjtött adatok. Eszerint a Vajdaság és Muravidék összevetésekor a felmérés során kilenc nyelvi változónál találtak jelentős különbséget, és a vajdasági magyarok válaszai minden esetben közelebb álltak a standardhoz, mint a muravidékieké. Ezek a felmérések módszertanilag nem kifogásolhatóak, mivel a gyűjtés azonos időpontban történt, szemben a horvátországi felméréssel, amelyet 20 évvel később végeztek, így kérdéses, hogy ez mennyire vethető össze a korábbi kettővel. A nyelvi változók tekintetében a horvátországi adatok öt esetben mutattak a muravidékieknél, tizenhét esetben pedig a vajdaságiaknál kevésbé standard válaszokat. Összességében a horvátországiak a muravidékiekhez hasonló és a vajdaságiaktól eltérő válaszokat adtak, aminek az lehet az oka, hogy a vajdasági magyaroktól eltérően a horvátországiak és a muravidékiek is szórványban élnek, és ez meghatározhatja a nyelvhasználatukat.

A nyolcadik fejezet összefoglalást ad a kötet egészéről, de leginkább a nyelvi vizsgálatok eredményeiről. A kutatás alapján KONTRA MIKLÓS azt a következtetést vonta le, hogy a horvátországi magyarok nyelvhasználati jellegzetességei sokban hasonlítanak a többi határontúli magyarlakta területek nyelvhasználati sajátosságaihoz, és beszédükben határozottan megjelennek azok a kontaktushatások, amelyekből megállapítható, hogy ők nem egynyelvű magyarok. Felvillantja aggályait is arra vonatkozóan, hogy meddig fognak még a magyarok magyarul beszélni Drávaszögben és a kelet-szlavóniai falvakban. A rohamos fogyatkozás okaként említi, hogy a magyarok öregedési aránya magas, a vegyesházasságok következtében a kétnyelvű családban felnövő gyermekek leginkább horvátok lesznek, illetve, hogy nem könnyű a magyaroknak a nyelvhasználati jogait érvényesíteni. A szerző véleménye szerint a helyzetet a jövőre nézve csak az oldhatná meg, ha a gazdasági és politikai körülmények lehetővé tennék, hogy a magyarok magyarul is boldogulhassanak Horvátországban.

A KONTRA MIKLÓS szerkesztette kötetel majdnem teljes lett az a sorozat, amely a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok helyzetét mutatja be (reméljük, hogy A magyar nyelv Romániában című kötet is hamarosan megjelenhet). A kötet közérthetően és lényegretörően tárgyalja a Horvátországban élő magyarok történetét a honfoglalástól kezdve napjainkig, és a különböző történelmi korszakokon belül ismerteti az ott élő magyarok demográfiai, etnikai, jogi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait. A kutatási eredmények feltárásával rávilágít azokra a tényekre, amelyeknek negatív következményei lehetnek, illetve azokra a problémákra, amelyek még megoldásra várnak.

KISS ANITA

KONTRA MIKLÓS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS,
Szeged nyelve a 21. század elején.
Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. (296 oldal)

1. A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI) keretében zajló vizsgálatok Nyelvjárás és sztenderdizálás Szeged lakosságának nyelvhasználatában címmel 2012 szeptemberében indultak egy OTKA-pályázat keretében, és négy évvel később, 2016 szeptemberében zárultak le (15).¹ A SZÖSZI-ről először talán a 2012. évi 17. Élőnyelvi Konferencia háttérbeszélgetéseiből értesülhettek

¹ Vö. http://mnyelv.bibl.u-szeged.hu/Nemeth_Kontra_Sinkovics_OTKA.html.

a szegedi nyelvészek munkáját csak távolabbról követő kollégák, két évvel később a nyitrai konferencián viszont már három előadás is elhangzott a kutatás témájából, amelyek aztán a konferencia kötetében egy blokkba rendezve meg is jelentek (BERENTE–KONTRA–SINKOVICS 2016, KONTRA 2016, NÉMETH–BAGI–MOLNÁR 2016). A SZÖSZI vizsgálati eredményeiből készült előadások és publikációk száma máris tekintélyes (284–286), és igen gyorsan, még a kutatás lezárásának évében megjelent a Szeged nyelve a 21. század elején című kötet, a SZÖSZI első eredményeinek könyvnyi terjedelmű összefoglalása is.

2. A SZÖSZI célja Szeged lakossága nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek feltárása volt. A kutatásnak — szemben például a korábbi Budapesti Szociolingvisztikai Interjúval — egyedi színezetet kölcsönzött az a tény, hogy a közvélekedés, de még legújabb dialektológia tankönyvünk szerint is (KISS 2001: 238)² a szegedi nyelvhasználat napjainkig sok tekintetben a nyelvjárásiasság jegyeit mutatja, melyek közül az *ö*-zést mind általában a magyar beszélők, mind pedig a szegediek a „szegediség” valamiféle mutatójaként értékelik. A SZÖSZI kutatói is abból indultak ki, hogy az *ö*-zés alapján ragadható meg elsősorban a szegedi dialektus és a köznyelv közötti különbség, ezért lett központi szerepe a SZÖSZI kutatásban az *e* ~ *ö* váltakozásnak.

A Szeged nyelve a 21. század elején kötet nyelvi adatai a SZÖSZI 165 adatközlőjétől gyűjtött 371 órányi felvételtől származnak: a szerzők a legfiatalabb (18 év alatti) és a legidősebb (60 év feletti) korosztály 30-30 interjút (mintegy 95 órányi hanganyagot) dolgozták fel, ami mintegy 35 000 *ö*-zhető szótag vizsgálatát jelentette (15). Az *ö*-zés elterjedtsége mellett vizsgálták a tájszóismeretet is, így a kötetből kirajzolódik a SZÖSZI-minta két szélső generációjának *ö*-zése és tájszóismerete közötti különbség, és „érzékeltetővé vált az *ö*-zés és a tájszóismeret visszaszorulása a fiatal generáció körében” (16). Ez adatokra vetítve azt jelenti, hogy a fiatalok az *ö*-zhető szótagoknak csak kevesebb mint 3%-át ejtették *ö*-vel (ekkor is javarészt a köznyelvben is *ö*-vel ingadozó alakokban), a megkérdezett diákok közül pedig csak heten vallották, hogy tudnak *ö*-zni, „ám az interjúk folyamán ők is elvéve, csupán 2-3 szóban produkálták magát az *ö*-zést” (121). Ráadásul ebben a korosztályban az *ö*-zés megítélése negatív, ami önstigmatizációs tendenciákkal jár együtt (124). A tájszóismeret is jelentős különbségeket mutat, a diákok tájszóismereti átlaga kevesebb mint fele a 60 évnél idősebbekének (103). Az iskoláskorúak összességében a kiválasztott 14 tájszó 40%-át ismerték, ami „a 60 év fölöttiek csoportjának 82%-os eredményéhez viszonyítva jól mutatja, hogy a tájszavak ismertségében jelentős életkori rétegzettség mutatkozik” (99).

² Szeged „regionális köznyelvi nyelvhasználatára erős fokú labiális *ö*-zés jellemző (például: *embörök, lösztök, möntök, szögényök, vöszitök*)” (KISS 2001: 238).

A két szélső korosztály nyelvhasználatának összevetése egy látszólagos idővizsgálatra is lehetőséget ad, minek révén bizonyos mértékben előre lehet jelezni a szegedi nyelvhasználat jövőbeni tulajdonságait, amit a felnőtté válás küszöbén álló korcsoport nyelvi attitűdjei és identitása, valamint nyelvhasználati mintái fognak meghatározni (93). A kutatásokból arra lehet következtetni, hogy a fiatal korosztálynak „jelenleg nincs és vélhetően a jövőben sem lesz jelentősebb szerepe a Szeged környéki nyelvjárás vagy akár csak az *ő*-zés fenntartásában” (125).

A szegedi *ő*-zésnek az utóbbi fél évszázad folyamán³ bekövetkezett és a SZÖSZI által dokumentált ilyen mértékű visszaszorulása számomra, a városban nagyon ritkán megforduló, a helyi nyelvi viszonyokat személyesen egyáltalán nem ismerő látogató számára, elsősorban azért meglepő, mert az *ő*-zésnek viszonylag nagy presztízse van és volt a magyar beszédközösségben, különösen az olyan hasonló nyelvjárási jelenségekkel szembeállítva, mint a tiszántúli *í*-zés. A beszélők nyelvi attitűdjét mérő kutatásokban például Szeged nyelve rendre „dobogós helyezést” ér el a legszebb nyelvváltozatok versenyében. KISS JENŐ Mihályiban végzett felmérése szerint Szeged (ha jelentősen leszakadva is az Északnyugat-Dunántúl és a Székelyföld mögött) a harmadik a „Szépen beszélnek magyarul”-rangsorban (KISS 2000: 466), a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat országosan reprezentatív felmérésében pedig a teljes minta (N=832) ítéletei alapján a második helyen végzett (KONTRA 1997: 230).

Ráadásul meglehetősen régeinek tűnik az *ő*-zés presztízse, bizonyára ezzel a pozitív megítéléssel függ össze, hogy például a 16. századi debreceni jegyzőkönyvekben erősen *ő*-ző bejegyzések is találhatóak (PAPP 1957: 4; vö. ZOLTAI 1906). Nagyon valószínű ugyanis, hogy „a debreceni — és az egész vizsgált területen jelentkező — *ő*-zés nem csupán betelepülők hatására vezethető vissza; legalább olyan szerepe volt az egyre terjedő írásbeliségnek is” (PAPP 1957: 23). Az őslakosok–betelepülők konfliktusos viszonyát abban a korban is feltételezve nem túl nagy merészség arra gondolni, hogy nem a „gyüttmöntek” tekintélye volt oly mértékű, hogy nyelvüket egyféle írásbeli normaként követték Debrecen és más települések hivatalnokai, hanem arról lehet inkább szó, hogy magát az *ő*-zést tekintették szépnek, attraktívnak.⁴

Az *ő*-zés persze — annak ellenére, hogy napjaink (főleg fiatal) szegedi beszélőinek egy része szerint furcsa (119), idegesítő (118), parasztos (123), amit (a negatív véleményeket rendszerint mások szájába adva) elítélnek (94) — még-

³ A SZÖSZI egyik adatközlője mondja: „De már a a fiatalok, a harminc, azok már ... ha itt vannak sz- Tápén, ha Szegeden, akkó azok má *e* betűvő beszélnek. Hát, az ötvenévesök még még *ő* betűvő beszélnek jobban” (168).

⁴ Az attraktivitásról, az attraktivitásnak a nyelvi kontaktusokban, kölcsönzésekben játszott szerepéről lásd JOHANSON 1992: 199–206.

iscsak elismertebb, „vállalhatóbb” nyelvjárási jellegzetesség saját környezetében, mint például az *i*-zés; a SZÖSZI eredményei ki is mutatták, hogy az *ö*-zés rejtett presztízzsel rendelkezik (125). Cseppet sem véletlen, hogy Szegeden a „legszőgedibb szőgedi” professzor, Bálint Sándor *ö*-ző nyelvjárásban tartotta egyetemi előadásait, sőt napjainkban is volt rá példa, hogy a szegedi egyetemen egy Kommunikáció szóban és írásban szeminárium kiselőadása így hangozzon el.⁵ Ezzel szemben az, hogy a debreceni egyetem valamely oktatója vagy hallgatója *i*-ző nyelvjárásban tartsa meg az óráját, előadását, egészen elképzelhetetlen volt régen is, és az ma is. Pár éve egy kutatáshoz még olyan debreceni értelmiségit sem sikerült találni, aki az *i*-ző beszédre egy interjú erejéig vállalkozott volna.

3. A Szeged nyelve a 21. század elején című könyv legfontosabb célja és eredménye a szegedi *ö*-zés helyzetének felmérése volt, de ugyanilyen érdekes eredményeket találunk a szegediek nyelvi attitűdjeire és az *ö*-zés jövőjére vonatkozóan is. Adatokkal igazolják például, hogy jelentősen befolyásolja a nyelvjárási jelenségek megmaradását az a környezet, ahol a beszélők (legyenek akár alapfokú, akár felsőfokú végzettségűek) laknak. „A nagyon erősen *ö*-ző beszélők a város főként falusias jellegű peremövezeteinek lakói, szüleik is helybéli születésű, földből élő emberek voltak” (173). Megállapítható az is, hogy „az erősen *ö*-ző beszélők büszkék nyelvjárásukra, és negatív véleményük van azokról, akik szándékosan kerülnek az *ö*-zést” (uo.).

A kötet adatai ugyanakkor felhívják a figyelmet arra is, hogy a nyelvjárások megőrzésében (vagy inkább elvesztésében) a lakóhely mellett milyen nagy szerepe van a kortárs csoportoknak. A könyv függelékében közölt anya és lánya interjú (199–271) jól mutatja, hogy mennyire erős a kortárs diákcsoport hatása a tanulók *ö*-ző nyelvváltozattal kapcsolatos vélekedésére és beszédére, és ugyanakkor mennyire jelentéktelen tud lenni a családi környezeté (181).

4. A nyelvi adatok vizsgálatán túl rendkívül fontos és a későbbi szociolingvisztikai kutatások módszertana szempontjából igen tanulságos eredmények is találhatóak a kötetben. A könyvnek a kutatás leírásával foglalkozó fejezetét (51–92) az ezután következő szociolingvisztikai interjúk tervezői bizonyára sűrűn fogják forgatni, ugyanis a SZÖSZI kutatói megkísérelték egy új típusú nagyvárosi szociolingvisztikai vizsgálat módszertani kereteit kialakítani.

⁵ Az eset a 2013/2014. tanév első félévében történt Németh Miklós óráján, aki az Európa rádióban 2014. február 27-én elhangzott interjújában említette a történetet elmondva, hogy a kis-zombori hallgató, aki minden előzetes megbeszélés nélkül tartotta referátumát anyanyelvjárásában beszélve, az okokat firtató kérdésére azt mondta, hogy „öt nagyon fárasztja, és nem is tud hosszabb ideig irodalmiasan beszélni”. (Köszönöm Sinkovics Balázsnak a pontos adatokat és az interjú hangfelvételét!)

Egyik legérdekesebb (és talán legvitathatóbb) újításuk a született *ö-ző* terepmunkások alkalmazása volt (16, 89–90), akik az interjú első percétől az utolsóig csak *ö-ző* anyanyelvjárásukat használták remélve, hogy így az *ö-zni* tudó beszélők esetében könnyebben előjöhessen ez a nyelvváltozatuk (89). Bár a terepmunkások jól megoldották ezt a nehéz feladatot (miként sikeresen megküzdöttek a beteg vagy illuminált adatközlők okozta nehézségekkel, a váratlanul hazaérkező feleség által kirobbantott féltékenységi jelenettel vagy a házassági ajánlatokkal is, 89), mégis előfordult, hogy néhány adatközlő szavára tette, hogy a terepmunkás biztosan szándékosan beszél *ö-zve* (vö. 120), és vélhetőleg még többen voltak azok, akik udvariasan elhallgatták efölött érzett furcsállásukat, amit az válthatott ki, hogy Magyarországon nagyon gyanúsnak, valamiféle hátszándékot sejtetőnek tűnik, ha egy ismeretlen hivatalos személy a közelséget, lojalitást hordozó nyelvváltozatunkon szólal meg. Az *ö-ző* terepmunkások alkalmazása a SZÖSZI kutatói szerint se okvetlenül vált be minden szempontból, ezért is írják a könyv szerzői, hogy „[t]alán jobb stratégia lett volna, ha csak a kapcsolatfelvétel után, az interjú elején tér át a terepmunkás fokozatosan az *ö-ző* változatra, Szegeden ugyanis elég szokatlan, ha ismeretlen embert valaki, különösen egyetemi ember (jelen esetben húszas évei elején járó nő) *ö-zve* szólít meg” (89).

Mindehhez hozzátehetjük azt is, hogy a SZÖSZI ügynökvizsgálati módszerrel végzett felmérése szerint az *ö-zés* egyértelműen a kisebb presztízsű foglalkozásokhoz kötődik („a 100%-ban *ö-ző* beszélőt nagyobb arányban ítélték alkalmasnak a bolti eladó, gyári munkás és földműves foglalkozásokra, mint az 50%-ban vagy 0%-ban *ö-zőket*”, 187), azaz az adatközlők a terepmunkásokat *ö-zésük* miatt inkább gondolhatták alkalmatlannak a feladatra, sőt akár butának is tekinthették őket nyelvjárásiasságuk miatt.

Ráadásul az sem igazolódott be, hogy az *ö-ző* (de egyébként nem szegedi!) terepmunkással beszélgetve az *ö-zni* tudó adatközlő könnyebben átvált erre a nyelvváltozatra. Mint NÉMETH MIKLÓS, BAGI ANITA és MOLNÁR MÁRIA egy 2016-os tanulmányából megtudjuk, a kutatáshoz kapcsolódva az *ö-ző* interjú mellett *e-ző* kontrollinterjút is vettek fel ugyanazzal a személlyel, hogy kiderítsék, mennyiben befolyásolja az adatközlőt az, hogy *e-ző* vagy *ö-ző* terepmunkás kérdezi őket. A két interjú között hosszabb idő telt el, de a beszélgetés helyszíne és a terepmunkások neme, kora is megegyezett, és a beszélgetés valódi céljának leplezésére is hasonló háttérrel vázoltak fel, a két interjú közötti kapcsolatot azonban természetesen titokban tartották (NÉMETH–BAGI–MOLNÁR 2016: 119). Az *e-ző* és *ö-ző* interjú összevetéséből nagyon érdekes eredmény született: nem igazolódott be az a hipotézis, hogy „a terepmunkás nyelvhasználata oly módon befolyásolja [...] az adatközlő beszédét, hogy az *ö-ző* terepmunkással készített interjúban több lesz a változó *ö* értéke, míg az *e-ző* interjúban pedig az *e* válto-

zatok számának gyakorisága nő” (i. m. 120). Az adatok „ezzel szemben éppen azt mutatják, hogy az adatközlő nagyjából 5%-kal nagyobb arányban *ö-zött* az *e-ző* terepmunkással beszélgetve, mint az *ö-zővel*. A megkettőzött interjú tehát azt bizonyítja: a terepmunkás *ö-zése/e-zése* nem befolyásolja a várt irányban az adatközlő nyelvhasználatát, sőt kis mértékben ellentétes a hatás” (i. m. 120).

Ezt „a nem várt adateloszlást egy olyan interakcionista keretben lehet értelmezni, amelynek kulcsfontosságú tényezője, hogy milyen pozíciót foglal el a beszélgetésben az adatközlő és a terepmunkás, és hogyan próbálja az adatközlő a saját pozícióját megerősíteni — természetesen a terepmunkás kárára” (i. m. 121).⁶ A SZÖSZI adatfelvétele során ugyanis az derült ki, hogy ha az adatközlőnek jellemző viselkedése „a dominanciára törekvés, a terepmunkás gyengítése, a társalgás fölötti ellenőrzés átvétele” (i. m. 122), akkor inkább várható, hogy beszéde a vernakuláris nyelvváltozata felé közelít. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a terepmunkás nyelvhasználatának nincs közvetlen hatása, ellenben jóval nagyobb hatása van „a terepmunkás személyének, de ez a hatás a korábban föltételezettnél sokkal közvetettebben érvényesül: abban jelentkezik, hogy az adatközlő miként határozza meg saját pozícióját az interjúszituációban (és a társadalomban) a terepmunkáshoz viszonyítva. A terepmunkás hatásának kiváltója tehát nem elsősorban a kérdező beszédstílusa, hanem az adatközlőnek a terepmunkásról, saját magáról és főként a kettejük közti hierarchikus viszonyról alkotott képe” (i. m. 126).

A további élőnyelvi kutatásokban ezt a megfigyelést mindenképpen hasznosítani kell, számolva azzal, hogy a terepmunkás hiába beszél ugyanúgy mindenkivel, a kérdezőnek az adatközlőre gyakorolt közvetett hatását nem lehet sem előre megjósolni, sem kizárni a kutatásból (i. m. 126). Ennek a problémának a kezelése nem tűnik kisebb jelentőségűnek, mint a megfigyelői paradoxoné, amelynek kiküszöbölésére egyébként nagy gondot fordítottak a SZÖSZI megtervezése során (65).

5. A Szeged nyelve a 21. század elején nemcsak megbízható kutatáson és hiteles adatokon alapuló munka, de jól megírt, élvezetes olvasmány, nyelvészként lapozgatva kifejezetten izgalmas könyv, amelynek minden bekezdése újabb és újabb érdekességeket mutat be. Kisebb hibák természetesen akadnak benne (SZÜCS GÁBOR sorol is néhányat recenziójában), én itt, a Magyar Nyelvjárások-

⁶ Az adatközlők kiválasztása eleve nem bizonyult egyszerűnek és sikeresnek a SZÖSZI munkálatai során a feltűnően nagy számú visszautasítás miatt (ami egyébként nagyon sokat elárul a magyar lakosságnak a kérdezőbiztosokhoz való hozzáállásáról). A Szeged lakosságát reprezentáló 135 nagykorú adatközlőt egy 3000 fős, véletlenszerű mintából tervezték kiválasztani (57), azonban a visszautasítások miatt csak 58 adatközlőhöz sikerült eljutni, további 77 főt a „barátom barátja” módszerrel találtak meg (59). Ennek következtében viszont a kutatás eredetileg tervezett mintája olyan jelentősen módosult, hogy így már nem tekinthető reprezentatívnak, az idősebb korosztály például jelentősen túlréprezentált, miként a felsőfokú végzettségűek is azok (59–60).

ban csak egyetlen folyóiratunkat érintő elgépelésre hívnám fel a figyelmet: PÉTER LÁSZLÓnak Az *ő*-zés kérdéséhez című tanulmánya a Magyar Nyelvjárások 1. évfolyamában nem 1959-ben, hanem 1951-ben jelent meg.

Az ilyen apróságoktól eltekintve viszont a kötetben olvasható eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a kutatás elérte céljait (52–56): sikerült feltárniuk, hogy „hogyan beszélnek néhány kiemelt független változó (nem, életkor, iskolázottság, lakóhely) szempontjából a szegediek, és hogy milyen nyelvhasználati különbségek vannak köztük e független változók szempontjából” (53), sikeresen dokumentálták „a kortárs szegedi beszélők metanyelvi tudását, ítéleteit és vélekedéseit” (54), és teljesült elméleti-módszertani célkitűzésük is, hogy kialakítsák egy vidéki nagyváros nyelvhasználati felmérésére alkalmas kutatásmódszertan kereteit (54).

Mindezekon túl megszületett egy rétegzett nyelvi korpusz is, amely Szeged város teljes lakosságának nyelvhasználatát szemlélteti a 2013–2015 közötti években (52). Ez a SZÖSZI munkálatai során elkészült, digitalizált, ELAN programmal lejegyzett és kódolt korpusz egyúttal része lett a kutatás során létrehozott Szeged Nyelve Hangarchívumnak, amiben több mint 400 órányi hanganyag található, és amely számára olyan szegedi kultúrtörténeti értékeket is sikerült felkutatni és digitalizálni, mint például ifjabb LELE JÓZSEF tápéi néprajzkutató egyetlen példányban, magnófelvételeken őrzött gyűjteménye (16), vagy Tombácz János BÁLINT SÁNDOR gyűjtötte meséinek egy része (73). A tervek szerint az archívum a jövőben is gazdagodni fog, további elfekvő, kallódó gyűjtések és újabb interjúk is belekerülnek majd.

6. A Szeged nyelve a 21. század elején kötet újabb darabja a magyarországi szociolingvisztika kiváló alkotásainak, amit bátran ajánlhatunk mindenkinek, akit a városi élőnyelvi kutatások eredményei, a nagyvárosi magyar nyelvhasználat kérdései érdekelnek. Csak remélni lehet, hogy kerülnek követői a szegedi példának, és más magyar városok nyelvéről is készülnek a szociolingvisztikai interjú módszerével készített felmérések, továbbá az is nagyon jó lenne, ha a SZÖSZI kutatásai folytatódna, például életkorban „lefelé”, a fiatalabbak felé terjeszkedve, kisiskolások nyelvi életútját követve (vö. 198).

KIS TAMÁS

Irodalom

BERENTE ANIKÓ–KONTRA MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS 2016. Egy szegedi *ő*-ző, *e*-ző és mekegő beszélő nyelvhasználatának és nyelvi attitűdjeinek összefüggései. In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia — Nyitra, 2014. szeptember 18–20. — előadásaiból. 1. Lakitelek, Antológia Kiadó. 97–107.*

- JOHANSON, LARS 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main 29/5. Stuttgart, Franz Steiner Verlag. (Angol nyelvű kiadása: *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. London, Curzon Press, 2002.)
- KISS JENŐ 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tetszési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* 124: 465–468.
- KISS JENŐ szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KONTRA MIKLÓS 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- KONTRA, MIKLÓS 2016. Some methodological problems in the Szeged sociolinguistic interviews. In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia — Nyitra, 2014. szeptember 18–20. — előadásaiból. 1.* Lakitelek, Antológia Kiadó. 109–115.
- NÉMETH MIKLÓS–BAGI ANITA–MOLNÁR MÁRIA 2016. Létezik-e olyan, hogy „az adatközlő nyelvhasználata”? In: KOZMÁCS ISTVÁN–VANČO ILDIKÓ szerk., *Sztenderd — nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia — Nyitra, 2014. szeptember 18–20. — előadásaiból. 1.* Lakitelek, Antológia Kiadó. 117–127.
- PAPP LÁSZLÓ 1957. „Ö-ző nyelvjárás Debrecenben”. *Magyar Nyelvjárások* 4: 3–24.
- PÉTER LÁSZLÓ 1951. Az ö-zés kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 1: 118–135.
- SZÜCS GÁBOR 2017. A szegedi ö-zés: létezik? *Nyelv és Tudomány*, 2017. december 18. URL: <https://www.nyest.hu/hirek/a-szegedi-o-zes-letezik>.
- ZOLTAI LAJOS 1906. Ö-ző nyelvjárás Debrecenben. *Magyar Nyelvőr* 35: 123–129.

MATS WAHLBERG szerk., **Svenskt ortnamnslexikon**.
Uppsala, Institutet för språk och folkminnen, 2016. (434 lap)

Ha valaki névtudománnyal kíván mélyebben foglalkozni, előbb-utóbb eljut a skandináv onomasztika tanulmányozásához. Sokan egyenesen a modern névtudomány bölcsőjének is tartják ezt a régiót, ezért mindenki számára érdemes figyelemmel kísérni az ott folyó kutatásokat, kiadványokat.

A Mats Wahlberg szerkesztésével készített Svenskt ortnamnslexikon (Svéd helynévlexikon) című kötet 2016-ban jelent meg az uppsalai Nyelv- és Folklor-intézet, valamint az Uppsalai Egyetem Skandináv Nyelvek Tanszékének közös projektjének eredményeként. A kiadvány a lexikon 2003-ban napvilágot látott első kiadásának helyenként átdolgozott, máshol kibővített változata.

A szerkesztők célja egy olyan összefoglaló mű elkészítése volt, mely a nagyközönség igényeihez igazodva ad közérthető információkat a svédországi helynevekről. A körülbelül 6300 nevet tartalmazó szótárban találkozunk megyék, járáások, települések, plébániák, tavak, folyók, hegyek stb. elnevezéseivel. A lexikonban bemutatott nevek nagy része természetesen svéd név, azonban a munkában jelentős számú svédországbeli számi, meänkieli (Svédország egyik hivatalos kisebbségi nyelve, finnugor nyelv, egyesek azonban csupán a finn egy dialektusának tekintik) és finn helynév is helyet kapott.

A kötetet bevezető előszó után az olvasó rövid tájékoztatást kap a lexikon használatához. Itt a lexikon tartalmáról, az egyes szócikkek felépítéséről olvashatunk, de olyan kérdéseket is érintenek ebben a részben, hogy mi a helynév; röviden szólnak a nevek koráról, a helynévfajtákról, a névszerkezetről, illetve a nevek értelmezésének problematikájáról is. Külön alpontot szenteltek a finn, számi és meänkieli helyneveknek. A könyv első térképét is ezen a helyen láthatjuk: a számi nyelvjárások területi elhelyezkedését mutatja be Svédország északi részén. Végül a helynévgondozás kettős funkciója kerül szóba: egyrészt fontos, hogy a helynevek megfelelő formában maradjanak fenn (pl. helyes írásmóddal leírva, a valós helynévhasználatot tükrözve), másrészt hangsúlyozzák a helynevek kultúrtörténeti jelentőségét.

A skandináv hagyományoknak megfelelően a szótári részben kétféle szócikkel találkozhat az olvasó: egyrészt helyneveket feltáró szócikkeket olvashatunk, másrészt majdnem négy tucat olyan szócikk is szerepel a lexikonban, amely a helynevekben gyakran előforduló földrajzi közneveket (pl. *by*, *hult*, *land*, *måla*, *ryd*, *tomt*, *ånger*, *ör*) vagy helynévformánsokat (pl. *-inge*, *-nen*, *-nki*) tárgyalja. A helynévi szócikkek minden esetben a helyfajta megadásával és a lokalizációval kezdődnek. A lokalizáció során az 1951. december 31-ei helyzetnek megfelelő térképet használták, melyet a borító belső oldalán meg is találhat az olvasó. Noha ez a térkép nem a mai állapotokat mutatja, azonban széles körben ismerik és használják, ezért döntöttek a szerkesztők itt is emellett. A szócikkek első felében kapott helyet a név első ismert adata évszámmal és betűhív formában megadva. Az újabb nevek esetében azonban a szótár készítői ettől érthető okból eltekintenek. Ezt követi az etimológiai fejtegetés, amit közérthetően adtak meg.

Az Észak Velencéjeként is emlegetett *Stockholm* névről például megtudhatja az olvasó, hogy első fennmaradt adata 1252-ből származik, amikor is *Stokholm* formában jegyezték le a nevet. Formálisan a név megfejtése igen egyszerű: a *stokker* 'rönkfá, szálfa' és a *holmber* 'kis sziget' szavak összetételeként jött létre (ezt egyébként KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótárából is megtudhatjuk), s eredetileg a *Stadsholmen* ~ *Gamla Stan* nevű szigetre, városrészre vonatkozhatott. Azok a hipotézisek, amelyek szerint az előtag valamilyen hídra, pallóra, határoszlopra, állatok elejtésére vagy halászatra használt eszközre utal,

vagy a 'fatönk' szót jelenti, esetleg a 'megreked, elakad' jelentésű svéd igével hozható összefüggésbe, kevésbé tarthatók valószínűnek. A legáltalánosabb interpretáció szerint a farönkök, melyekre az előtag utal, a Norrströmön (az a folyó, mely összeköti a Mälaren tavat és a Balti-tengert) való hajózás akadályozását szolgálhatták. Ezt az 1970-es években a Helgeandsholmen szigeten végzett régészeti vizsgálatok során talált tölgyfarönkök maradványai is alátámaszthatják. A faanyag az 1000-es évek elejéről származik. Ez alapján azonban lehetségesnek tartják azt is, hogy eredetileg nem a Stadsholmen szigetre vonatkozott a név, hanem a Nörrström folyóban fekvő bármelyik kis szigetre érthették. Emellett az utóbbi időben egy korábbi magyarázat is újra életre kapott, e feltevés szerint a *stock* jelentése 'határkő' vagy 'határ', s így a név arra utalhat, hogy a Stadsholmen mint megyéket elválasztó határ fekszik Uppland és Södermanland között. A szó ilyen jelentését azonban nem lehet megnyugtatóan igazolni.

A lappföldi *Alajävri* névnek a 2003-as és a 2016-os kötetekben megjelenő etimológiai jól mutatják, hogy bizonyos esetekben egészen kismértékű finomításokat hajtottak végre a szerkesztők a szócikkekben. Míg korábban a finn *Alajävri*, addig az újabb kiadásban a meänkieli *Alajävri* névre vezetik vissza az elnevezést, mely az északszámi **Allajävri* név meänkieli megfelelője. A helynév az *alla* 'magas' és a *jävri* 'tó' szavak összetételéből jött létre, s azt a tavat nevezi meg, melyen keresztül folyik a Torneälv folyó. A neve vagy arra utal, hogy magasban fekszik (ti. a tengerszint felett 335 m-rel), vagy pedig a Jiegajävri tóhoz viszonyítva magasabb a víz(szintj)e. Az is figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy a finn *ala* lexémának 'alsó(bb)' jelentése is van.

A földrajzi köznévi, illetve helynévformánsokat tárgyaló szócikkekben a köznév vagy formáns történeti és nyelvjárási alakváltozatai szerepelnek először. Ezt követi a lexéma eredetének, illetve a jelentés(ek)nek a meghatározása, majd pedig szóföldrajzi jellemzése. Emellett igen részletes képet kaphatunk a szócikkekben az adott köznévvvel, formánssal alkotott nevek szerkezeti típusairól, és a szócikket a köznévre vonatkozó szakirodalmi hivatkozások zárják.

A svéd településnevek legrégebbi szerkezetétípusát képezik az *-inge* formánssal alakult elnevezések. A végződés *-unge* változatban is előfordul, s úgy tűnik, már a viking korban is alkottak vele neveket. Főként Götalandban és Svealand egyes tartományaiban találkozunk *-inge* formánssal alakult nevekkel; emellett Dániában, Északnyugat-Németországban, de akár Angliában is rábukkanhatunk ilyen alakulatokra. A tartomány- és járásnevekben a formáns utalhat az adott helyen élő lakosságra vagy az ott élőkre gyűjtőnévformáns szerepben (*Hälsingland*, *Lösings härad*), de előfordulhat a névben olyan nyelvi elem is, amely kiemelkedésre, hegyre (*Valinge* < *hväll* 'magasság'), erdőre (*Hyltinge* < *hult* 'fa'), vízre (*Faringe* < *far* 'hajózó út') vagy állatra (*Taxinge* < 'borz') utal. Sok

esetben már létező helynévhez kapcsolódik az *-inge* elem: pl. *Stafsinge* (< *Stavsjö*). Kivételesen valamilyen kulturális jelenséget is rejthet az alapszó: *Vårdinge* (őrszolgálati helyre vonatkozóan). Ritkábban személyre utaló elemhez járul a végződés. Kiterjedésüket tekintve az *-inge* nevek többnyire kisebb helyeket (farmokat, falvakat) neveznek meg, s néhány névben a többes számú *-inga* alak szerepel (*Fyrunga, Nårunga*). A szócikk a névmodellek, névminták szerepére is jó példát ad, utalva arra, hogy az *-inge* végződésű nevek gyakorisága miatt az *-unge* nevek is sok esetben átváltoztak *-ingé*-vé (**baldrungar* > *Baldringe*).

A lexikon gerincét alkotó szócikkek után a szakirodalmi jegyzéket találjuk meg két egységben közreadva. Először az általános névtani szakmunkák, majd pedig az egyes területi egységekhez köthető írások kapnak helyet a listában. A kötetet számos színes és fekete-fehér fotó, térkép és rajz teszi szemléletessé. A könyv betűrendes helynévmutatóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

KEMÉNY GÁBOR, **Krúdy körül.**

Stilisztikai tanulmányok és elemzések a 20. századi magyar irodalomról.

Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2016. (238 lap)

Kemény Gábor legutóbbi kötetét eddigi munkásságának két nagy témája, a nyelvi kép elmélete és Krúdy Gyula írásművészete uralja. A kötetbe gyűjtött előadások és a részben kis példányszámban megjelent, ezért talán nehezebben elérhető tanulmányok tovább árnyalják e kettős témát, és megtartva a szerző érdeklődésének és kutatásainak eddigi irányát, egyúttal ki is egészítik azt újabb témakörökkel és problémákkal.

A kötet tanulmányait a szerző három nagyobb fejezetbe sorolta. Az első, *Hangok és képek* című rész öt tanulmánya a hangszimbolikával és a nyelvi kép különféle aspektusaival foglalkozik. A második rész a *Krúdy*-fejezet, ennek tanulmányai közvetlenül Krúdy Gyulához kötődnek. A harmadik rész változatos tematikája érinti mások mellett Kemény Zsigmond, Móricz, Kosztolányi, Weöres és Mándy munkásságát, a fejezetcím — *Kortársak és utódok* — azonban már előre figyelmezteti az olvasót, hogy Krúdy egy kicsit itt is jelen van, visszatekintésben, összevetésben.

A *Hangok és képek* című rész első tanulmánya finom közelítésekkel tárgyalja a hangszimbolika lehetőségének és értelmezésének visszatérő kérdését, a

hang és a jelentés viszonyát. Fontos mondandója, hogy a hangzásba átsugárzó jelentés nemcsak a lexéma, hanem ugyanúgy a szöveg szintjén is érvényesülhet és kutatható.

A nyelvi képpel három tanulmány foglalkozik. Újabb törekvések a nyelvi kép fajtáinak csoportosítására címmel átfogó bemutatását kapjuk a nyelvi képeknek egy olyan hagyományos kritériumrendszer alapján, amely egybefoglalja a leíró stilisztikák ismert kategóriáit, és ezekből teremt egyfajta „periódusos rendszert” (lásd a szerző félig tréfás hivatkozását Mengyelejevre és a periódusos rendszer üres helyeire: 36. oldal), kiegészítve Genette-nek Kemény Gábor korábbi munkáiból ismert sokszínű kategóriáival. Ezt a rendszert, amelyről hamar kiderül, hogy több ponton is túllép a hagyományos csoportosításokon, a szerző didaktikailag is jól szerkesztett módon vezeti be. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (2007), DOMONKOSI ÁGNES (2006) és NEMESI ATTILA LÁSZLÓ (2009) kategóriáiból és saját korábbi nézeteiből (KEMÉNY 1993, 2002) kiindulva és ezeket újragondolva kapunk egy új rendszerezést, amely elsősorban három meghatározóan fontos döntésre épül. Az egyik a Roman Jakobson-i metafora versus metonímia kettősség megtartása, szemben a napjainkban nagy hatású kognitív metafora- és metonímiaértelmezésekkel, ahol a *mapping* (helyettesítés/leképezés) fogalom összemosza a kognitív metonímiát és metaforát. (Mindkét esetben a forrásfogalom és a célfogalom tartományainak egymásra vetüléséről van szó, lásd például BARCELONA 2011.) A másik alapgondolat, hogy a megszemélyesítés, a tárgyiasítás, a szinesztézia és az antonomázia retorikai fogalma helyett az ezeket létrehozó **műveleteket** vezeti be a rendszerbe mint olyan speciális képteremtő eljárásokat, amelyek nemcsak a metaforák esetében működnek, hanem ugyanúgy megjelenhetnek a hasonlatok és a metonímiák/szinekdochék körében is. Az elemi képek ennek megfelelően lehetnek megszemélyesítő, tárgyiasító, érzetkeverő és névhelyettesítő jellegűek is. Végül a harmadik fontos tétel a körülírás (ismét nem mint retorikai fogalom) újraértelmezése. A szóképek lehetnek körülíró és nem-körülíró típusúak. A tanulmány ugyan csak a körülíró szóképről szól részletesebben, példákkal megtámogatva, a körülíró és nem körülíró szókép elválasztása azonban mindenképpen továbbgondolásra serkent, és pedig a metaforakutatásban súlyos szerepet játszó ismeretelméleti következtetések kapcsán. A körülírás mint műveleti szempont alapján ugyanis elgondolkodhatunk azon a különbségen, amely egy már ismert fogalom megnevezése és egy a megnevezéssel megszülető fogalom nevesítése között húzódik. Ezt a gondolatot a dolgozat *expressis verbis* nem tartalmazza, viszont roppant érdekes és bizonyosan nem véletlen, hogy a fejezet két további tanulmánya mégis éppen ebbe az irányba mutat. Az egyik az antonomázia mint retorikai fogalom részletes és innovatív vizsgálata, amelyben sor kerül egyfelől a **névfelidéző/névhelyettesítő** és másfelől a **fogalomfelidéző/fogalomhelyettesítő** nyelvi kép szembeállítására.

A másik egy szokatlan és szellemes kísérlet a körülírás fogalom**magyarázó** és fogalom**teremtő** lehetőségeiről olyan szövegpéldák alapján, amelyek mintegy modellálják a megnevezés és a fogalomteremtés folyamatát. A szövegpéldák három ifjúsági regényből valók (Szentiványi Jenő: A kőbaltás ember, Fekete István: Tüskevár, Szász Imre: Basa. Egy kutyacsalád története). A vizsgálat célja bevallottan a nyelv keletkezéséről való töprengés, vagyis éppen az, amire a nyelvi képek vázolt rendszere az olvasót kimondatlanul is készíti.

Az első rész utolsó, stílustörténeti tanulmánya a Nyugat első korszakának stílusirányzatait kívánja feltérképezni a klasszikus stilisztika módszerével. A választott korszak a stílusirányzatok feltűnő sokféleségével és ezek együtthatásával tűnik ki, ezt a problémát a szerző a *klasszikus modernség* és a *második vagy másodmodernség* (64) kategóriáit elfogadva tudja kezelni. A választott stilisztikai elemző módszer a meghatározónak ítélt stílusjegyek kiemelése nyelvi szintek szerint. A módszer biztosítéka, vagyis az elemzés megismételhetőségének és interszubbektivitásának lehetséges próbája a bemutatott szerzők, művek megválasztása: Kemény Gábor szívesen sorol a „nagyok” (Ady Endre, Tóth Árpád stb.) mellé „kismestereket” (adott esetben Kemény Simont és Nagy Zoltánt), akiknek műveiben egy-egy jellegzetes (a korban divatos?) stílusjegy jobban eluralkodik, és ezért jobban megfigyelhető. A módszer másik fontos tényezője a folyamatos kapcsolódás a korszakon belül és a korszak határait átlépve egyéb szerzők hasonló alkotásaihoz. Ez a típusú asszociáció meggyőző és vonzó olvasmánnyá teszi az elemzést.

A második fejezet hat Krúdy-tanulmányból áll. Számomra, aki laikusként olvastam a Krúdy Gyula életművével kapcsolatos, változatos tematikájú tanulmányokat, különösen szembetűnő volt, hogy — az utolsó dolgozat kivételével — mindegyik esetben valamilyen szempontból szokatlannak, különösnek, váratlannak tűnő tárgyról esett szó. Az első dolgozat tárgya egy ismeretlen Krúdy-regény, A pajzsos ember. Ennek bibliai eredetű címadó motívumával a szerző egy korábbi dolgozatában foglalkozott ugyan (KEMÉNY 2008), maga a regény azonban kívül maradt a Krúdy-kiadások horizontján. A második Krúdy Szindbádjának és Márai Sándor Szindbád hazamegy című regényének összevetése. A dolgozat meggyőzően érvel egyfelől amellelt, hogy Márai regénye — úgy is mint pastiche, vagyis mint az „eredetinek” irodalmi másolata — Krúdy stílusának szinte a túlzásig tökéletes újateremtése, de másfelől amellelt is, hogy Márai ebben a művében bizonyíthatóan megőrzi saját szuverén írói egyéniségét. A harmadik tanulmánynak már a címe is kissé rejtélyes: Krúdy Gyula önéletrajzi regényének szöveg- és címváltozatai. Urak, betyárok, cigányok – Dunántúl(i) (–) Tiszántúl(inál). A szóban forgó regény ismert címe Urak, betyárok, cigányok. De amint a filológiai vizsgálat nyomán kiderül, a regény másfajta címmel és másfajta szövegrészletekkel is megjelent. A megjelenések története villanásnyi

képet ad nemcsak a publikálás mikéntjéről, de az író személyes életének egyes mozzanatairól is. A következő két tanulmány címében ugyan egy-egy, Krúdyval kapcsolatosan elfogadott nézetre utal (Krúdy Gyula impresszionizmusának kérdéséhez; A „tárgyas” Krúdy), a két dolgozat azonban éppen a nevezett nézetek ellen hoz fel érveket annak hangsúlyozásával, hogy mint a nagy írókat általában, Krúdyt sem lehet egy-egy stílusirányzathoz kötni, mert egyéni stílusa, írói személyisége fölülírja a szigorúvá merevedő formai jegyeket. A gyakran impresszionistának kikiáltott író műveiben jellegzetesen szürrealista vonások fedezhetők fel, és a tárgyas stílusuként elemzett regény, a Hét Bagoly is rendelkezik romantikus és impresszionista sajátosságokkal.

A második fejezetet — az elsőhöz hasonlóan — egy klasszikus stilisztikai tanulmány zárja le. A szerző Krúdy Vadszőlő című kötetéből elemez három rövid szöveget. A hermeneutikai indíttatású elemzés alapgondolata, hogy az a szövegszervező elv, amelyre az elemző összpontosít, nem a szövegnek az elemzőtől független sajátossága, hanem az elemző választása a szöveggel való szembesülés során. A választott szövegszervező elv az elemzés kereteként szolgál (Kemény Gábor itt SZABÓ ZOLTÁNra is hivatkozik, lásd 1988). Ez a kettőség, vagyis egyfelől az a gondolat, hogy az interpretáció során az elemző olvasata jelenti a szöveget, és másfelől az a tény, hogy ebben az olvasatban magához az elemzéshez egy jól bejáratott elemző szempont, fogalom szolgál eszközzül, az interpretációt klasszikus stilisztikai elemzéssé avatja. Az a stilisztikai szempont és/vagy szövegszervező elv, amely az elemző tekintetét irányítja, az ellentét. A három szövegben az ellentét különböző mélységű és egyre absztraktabb szinteken válik megfoghatóvá: az elsőt a *mindennapi* és a *rendkívüli*, valamint a *közeli* és a *távoli* kontrasztja jellemzi, a másodikat a *múlt* és a *jelen*, valamint a *kint* és a *bent* ellentéte (kiegészülve további kontrasztokkal, mint *fekete-fehér*, *zaj-némaság*), míg a harmadikat a *múltbeliség* és a *jelenbeliség* mellett a *nosztalgia* és az *irónia* együttese és ellentéte. Az elemzésben feltárt stílusesszéközök ezeket a kontrasztokat valószínűsítik meg, illetve támogatják.

A könyv harmadik fejezetében is olvashatunk egy, az ellentétre mint szövegszervező elvre épülő szép verselemzést (A szöveganyag nyelvisége – plusz valami más... Weöres Sándor: *Via vitae*). Ez a fejezet azonban elsősorban a szöveg és a szövegváltozat viszonyáról szól. Az első tanulmány tárgya Kemény Zsigmond regényének és Móricz átdolgozásának (A rajongók – Rajongók) összevetése. Ezt követi Kosztolányi fiatalkori novellájának és a novella későbbi változatának kritikus elemzése (Ilike az asztalnál – Ozsonna). Képletesen hozzá illeszthető a „szöveg és szövegváltozat” tematikához a Mándy Iván stílusáról szóló tanulmány: „Cetlik” a Mándy-stílushoz. (Utazás előtt). Mándy írói módszeréhez hozzátartozott, hogy ötleteit, pillanatnyi benyomásait folyamatosan feljegyezte egy-egy papírdarabra. Ezek a „cetlik”, írja Kemény Gábor, „mélyen

összefüggnek Mátyás alkotásmódjával. Írásai apró elemekből, gondolatfutakból, egymáshoz lazán kapcsolódó képzetársításokból tevődnek össze.” (207). Az Utazás előtt című novella elemzése Mátyás stílusának erre a vonására is kitér, úgy is mint egy olyan alkotó stílusjegyre, akinek műveit meghatározóan egyénivé és maradandóvá éppen a stílus teszi. Ebben hasonlít Mátyás Krúdy Gyulára.

A megelőző két fejezet utolsó, stilisztikai elemző tanulmánya megfelelt a részek átfogó tematikájának: a nyelvi képnek, illetve Krúdy írásművészetének. Ezt a harmadik fejezetet is egy olyan tanulmány zárja le, amely illeszkedik a fejezet legfontosabb tematikájához. Az „Áldassék a lektor!” Egy régi vita mai tanulságai című dolgozat a szövegről és a szöveg változatairól szól egy sajátos szemszögből.

A kötetet a tárgyalt témákon és problémákon túl három tulajdonsága teszi különösen vonzóvá.

Az egyik a stilisztikai vizsgálódás empirikus alapjainak újragondolása statisztikailag értékelhető adatok bevonásával. A jelen nyelvészeti kutatásaiban egyre nagyobb szerepet kap a statisztikailag naivan vagy matematikai eszközökkel vizsgálható empirikus alapanyag, a korpusz. Az irodalmi nyelvhasználatra összpontosító stilisztikában erre a (mégis és mindenek ellenére) lehetséges és eredményes közelítésre ad látványos példákat Kemény Gábor könyve. A szerző egy korábbi munkájában összefoglalta ennek a módszernek a történetét, bemutatta a módszert, és bizonyította annak hatékonyságát (2009). A hangok szövegbeli szóródásának, a szavak szófajok szerinti megjelenésének, a mondat egységek, mondat egységek és bekezdések hosszának és eloszlásának, a képtelítettségeknek a számítógép segítségével mérhetővé tett arányai érdekes és nehezen megkérdőjelezhető megállapításokat és értékeléseket eredményezhetnek. A kötetben öt dolgozat is él ezzel a módszerrel. A statisztika bizonyító ereje különösen fontos az összehasonlító jellegű tanulmányokban. Ilyen tanulmány mindenekelőtt a Márai és Krúdy Szindbádjáról szóló dolgozat, a Rajongók átdolgozásáról szóló dolgozat vagy a Mátyás-novellát feldolgozó és ebben a keretben Mátyás és Krúdy stílusát is összevető dolgozat.

A könyv másik feltűnő és megragadó sajátossága az a fajta filológiai vizsgálódás, amely szinte detektívregénybe illő módon jár utána egyes szövegek alig ismert történetének. Ha az olvasó korábban azt gondolta, hogy a filológia, a kéziratok tanulmányozása, a szövegváltozatok aprólékos kutatógatása az erre fogékony szakmabelieken kívül más számára csak száraz adatközlés marad, akkor ennek a könyvnek az olvastán biztosan megváltoztatja a véleményét. Ez talán azért is történik, mert ezek a filológiai tárgyú dolgozatok (az ismeretlen Krúdy-regényt bemutató, a Krúdy önéletrajzi regényéről, valamint Móricz Rajongók-átdolgozásáról és Kosztolányi két novellájáról készült tanulmány) amellelt, hogy

a jövőbeli szövegkiadások szempontjából aligha megkerülhetők, valójában sokkal többet nyújtanak a filológiai tényeknél. Esetenként szinte intim bepillantást engednek az írói műhelyekbe, és a kiadások históriáján át lépésről lépésre közelebb hozzák hozzánk az író ismeretlen életét.

És végül a harmadik jellemző sajátossága a könyvnek a szerző folyamatos személyes jelenléte, az a mód, ahogy megszólítja az olvasót, és ahogyan a tárgyilagos érvelés eredményét összeköti a kutató vallomásával, szubjektív ítéletével, javaslatával a jövőbeni kutatók számára. Már a kötet bevezetése is ezt a hangot üti meg. Itt jelenik meg először az első jelentős Krúdy-kutató, a fiatalon halálba hurcolt PERKÁTAI LÁSZLÓ neve, akinek tanulmányára (1938/2002) a szerző többször hivatkozik, és akinek emlékét ebben a könyvben megőrizni kívánja. Perkátai László ezt a Krúdy-idézetet illesztette mottóként Krúdy pályaképe elé: „Nem lehet addig szerencsétlen az ember, amíg egy rozsdás szeghez is hozzá tudja gondolni az egész életet.” Csakhogy az idézet nem pontos. Az eredetiben nem „az egész életet”, hanem „az egész életét” szerepel. Szomjas Guszti szavai ezek a Hét Bagolyból, és abban a közegben megmaradnak az öreg író lelkiállapotának kifejezéseként. A Perkátai-kötet (talán véletlenül így alakult) mottója azonban nyilvánvalóan mást: ennél sokkal többet sugall. Kemény Gábor is ezt a címet írja könyve bevezetése elé: „Egy rozsdás szeghez az egész életet”. A bevezetés hangulatát a könyvben több vallomásos megjegyzés is felidézi. Márai és Krúdy Szindbádjáról szólva például ezt olvassuk Márai könyvéről: „engem ez a könyv vezetett be Krúdy írói univerzumába, amikor 18 évesen, az érettségire készülve (vagy inkább: ahelyett) ezt olvastam, mégpedig előbb, mint magától Krúdytól bármit is. Ezért nekem mindig ez marad a legkedvesebb Márai-könyvem, mert részben ennek köszönhetem kutatói életem nagy témáját.” A könyvből több hasonló példát idézhetnénk. A szerző személyiségének ez a rokonszenves megjelenése a maga szubjektivitásával bizonyonnyal fokozni tudja a kötet érdekes témáinak és hatalmas anyagot felölelő elemzéseinek vonzerejét és ezáltal hatását a további kutatásokra.

Irodalom

- BARCELONA, ANTONIO 2011. Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. In: BENCSZES RÉKA–ANTONIO BARCELONA–FRANCISCO JOSÉ RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ szerk., *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics. Towards a consensus view*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. 7–57.
- DOMONKOSI ÁGNES 2006. *Stiluselemzés, trópusok, alakzatok*. Eger, Líceum Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR 1993. *Képekbe menekülő élet*. Budapest, Balassi Kiadó.
- KEMÉNY GÁBOR 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

- KEMÉNY GÁBOR 2008. A pajzsos ember motívuma Krúdy Gyula prózájában. *Magyar Nyelv 104*: 203–207.
- KEMÉNY GÁBOR 2009. Prózastílus-jellemzés kvantitatív módszerrel (Krúdy Gyula három regénye és tíz novellája 1913-ból). *Magyar Nyelvőr 133*: 155–196.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest, Loisir Könyvkiadó Kft.
- PERKÁTAI LÁSZLÓ 1938/2002. Krúdy Gyula. In: LENGYEL ANDRÁS közléteszi, *Perkátai László összegyűjtött írásai 2. Tanulmányok, cikkek, kritikák*. Szeged, Bába Kiadó. 7–79.
- SZABÓ ZOLTÁN 1998. *Szövegnyelvészet és stílisztika*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2007. *Magyar stílisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.

KOCSÁNY PIROSKA

